

Аднак існуюць сітуацыі, калі супрацьстаянне паміж кампанентамі апазіцыі знікае. Так, смерць не прызнае мяжы паміж “сваім” і “чужым”, нівеліруе яе і ўраўноўвае паняцці-антонімы: *Не бойся смерці ані сваёй, ані чужој – кожнага свая стрэне* [2, с. 166].

Рэзюмуючы сказанае, можна зрабіць наступныя высновы.

1. Апазіцыя “свой – чужы” займае важнае месца ў структуры этнамоўнай свядомасці беларусаў, што, па-першае, абумоўлена яе значнасцю для любога соцыуму, а па-другое, карэлюе з палажэннем аб этнацэнтрызме свядомасці.

2. Паняцці “свой” і “чужы” сінтэзуюць і аб’ектывуюць ключавыя вобразы ЭМС беларусаў, адлюстроўваюць іх ментальныя ўяўленні аб базавых аб’ектах і апазіцыях рэчаіснасці.

3. Указаная дыхатамія актуалізуе наступныя ўяўленні беларусаў аб катэгорыях “свой” і “чужы”: чужое заўсёды прывабнейшае за сваё; чужыя недахопы больш яўныя; чужое гора не з’яўляецца бядаю; ншчасцем; зайздрасць у адносінах да чужога, цяга да яго – табу; аслабівую каштоўнасць для чалавека мае ўменне спачуваць чужому гору; адсутнасць суперажвання, праграмуе ўласнае няшчасце; смерць не прызнае мяжы паміж “сваім” і “чужым”, нівеліруе яе і ўраўноўвае паняцці-антонімы.

Літаратура

1. Барінова, И. А. “Языковое сознание”: к топосу об определении и интерпретации термина / И. А. Барінова, Н. М. Нестерова, И. Г. Овчинникова. – Пермь : ПГУ, 2010. – С. 10–21.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
3. Горошко, Е. И. Языковое сознание (ассоциативная парадигма) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Е. И. Горошко – М., 2001. – 609 л.
4. Московская психоллингвистическая школа: истоки, становление, результаты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: cyberleninka.ru/article/n/moskovskaya-psiholingvisticheskaya-shkola-istoki-stanovlenie-rezultaty. – Дата доступа: 13.07.2018.
5. Привалова, И. В. Языковое сознание этнокультурная маркированность (теоретико-экспериментальное исследование) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / И. В. Привалова. – М., 2006. – 486 л.

Кацярына Ганчарэнка (Шчасная) **ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ ЎСТОЙЛІВЫХ ВЫРАЗАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Сучасныя ўстойлівыя выразы ілюструюць вынікі дэмакратызацыі маўлення, уплыву СМІ і масавай культуры, якія распачаліся каля 30 гадоў таму, а з 2000-х падмацоўваюцца свабодным доступам да рознага медыйнага прадукту, магчымасці ананімнага выказвання ў інтэрнэце. Карыстальнікі часта размяшчаюць лобімыя цытаты рознага паходжання, ствараюць з імі карыкатуры-мемы, што спрыяе фразеалагізацыі выразў. У той жа час у беларускім дыскурсе ёсць імкненні да папулярызацыі нацыянальна маркіраваных тэкстаў.

У дапаможніках для студэнтаў, навуковых манаграфіях ужо ўказваюцца прыклады сучасных устойлівых выразаў, прыводзяцца іх класіфікацыі. Варта было б стварыць і комплексны слоўнік. У “беларуска-англійскім ідэаграфічным слоўніку фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай” (2014) В. А. Арцёмавай ёсць ФА, якія з’явіліся ў XX ст., і прастамоўныя ФА: *выходзіць на арбіту, стоп машына, перці пехадралам*. Для параўнання, у “Детском фразеологическом словаре в картинках” (2010) – сустрэлі выразы *плоская шутка, по барабану, на Камчатке* [1]. У расійскім акадэмічным “Словаре-тезаурусе современной русской идиоматики” (2007) нароўні з кніжнымі ёсць нават ненарматыўныя выразы (*ни в копейку не ставитъ / держатъ за падло*).

Працуючы з ФА варта дакладна высвятляць іх паходжанне, бо з цягам часу ўспрыманне крыніцы можа мяняцца, як, напрыклад, у фразеалагізма *моцны арэшак*. Яго паходжанне звязваюць з узяццем Пятром I шведскай крэпасці Нотэборг (Арэхавы замак) [1, с. 51]. Пасля выхату папулярнага фільма “Моцны арэшак” (ЗША, 1988) да значэнняў ‘складаная задача’, ‘стойкі чалавек’ дадалося больш вузкае разуменне ‘фізічна моцны чалавек’, ‘моцны супернік’, а таксама жартаўлівае абазначэнне акцёра Бруса Уліса. *У гэты ж дзень прайшоў Дзень здароўя і спорту “Моцны арэшак”*. (veseja.edu.minskregion.by, 21.05.2018). *Моцнаму арэшку 60 – чаму Брус Уліс не адчувае ўзросту?* (sputnik.by, 19.03.2015).

Важна вызначыць стылістычныя характарыстыкі фразеалагізмаў. Устойлівыя адзінкі могуць мець і літаратурнае паходжанне, аднак блізкаю да размоўнага стылю семантыку: *на вёску дзядулю* (з А. Чэхава). Прыкметамі размоўнасці фразеалагізмаў з’яўляюцца гіпербалізаванасць (*уся з сябе, адрываўлі з рукамі, усім і кожнаму*), эмацыйная афарбаванасць (*істэрыкі закатаем, уключыць мазгі*), сувязь з бытавой сферай (*у ложка зацягнуць, сядзяць на сваіх норках, ганяць солі*), ужыванне шырокім колам асоб. *Адно, што цяжка ім убогіх – ні выхадных, ні прахадных* (www.ostrovets.by, 13.08.2013). Некаторыя выразы, якія часта паўтараюцца пры кантактаванні, становяцца устойлівымі: *будзе ў цябе такіх яшчэ...; (вось) у людзей дзеці. ...Разнапланавыя тавары <...> якія, як адзначыў Мікалай Іванчанка, “не сорамна насіць”* (Звязда. № 241. 2013. С. 4).

Аднак і ў сцэнічным маўленні, і ў СМІ зараз вельмі свабодна ўжываюцца прастамоўныя і грубыя выразы: *і тое, і сёе, і разтакое*, якім бокам ‘якое мае дачыненне’, *да аднаго месца, знесла дах. Чорт, я столькі дурной работы зрабіла* (спект. “Офіс”, НАДТ імя Янкі Купалы, 2011). Натуральным для сучасных тэкстаў з’яўляецца ўвядзенне фразеалагізмаў са слэнгу моладзі: *поўны капец, баявая расфарбоўка ‘макіяж’ – рус. боевой раскрас* (ад гіст. абазначэння афарбоўкі твару індзейцаў), *вышэй за дах. Птыць дзеці не па-дзіцячы...* (polese.by, 18.10.2013). *Фішка ў тым, што тваё жаданне павінна быць такім простым і дакладным*. (Бярозка.

№ 3. 2016. С. 3). Таксама пранікае крымінальны жаргон: *раён на раён, зацераці справы, разруліла пытанні, кінулі іх на вялікія сумы*.

Для публіцыстычнага стылю характэрны моўныя штампы: *нарошчваць вытворчасць, адкрываюцца перспектывы*, перыфразы: *агурковая вёска* ‘якая спецыялізуецца на прамысловым вырошчванні агуркоў’, *жалезны конь, гарачая кропка*, лозунгавасць: *купляйце беларускае*, выразы з ацэначнай характарыстыкай да пэўнай грамадскай з’явы, якія могуць разглядацца і як размоўныя: *рускі свет, офісны планктон, на пяццот* ‘аб работнай плаце ў 500\$’, з метафарычным абзначэннем пэўнай з’явы: *справа ўрачоў* (аб карупцыі). Некаторыя адзінкі сталі гістарычнымі тэрмінамі: *сухі закон* і пад. Пераважна для публіцыстычнага стылю характэрна стварэнне каламбураў: *спорту ўсе гэндэры пакорныя* (В. Кустава, Фітнес-шмітнес. Белсат. 27.05.2014) < *любви все возрасты покорны* (А. Пушкін), *грукаць у браму рок-н-рола* < *стукцаць у* < *ва ўсе* > дзверы [2] (І. Падрэз, Легенды Live, АНТ. 26.09.2014).

Адным са спосабаў утварэння фразеалагізмаў з’яўляецца метафарычны перанос паняццяў з розных сфер дзейнасці: *на поўнай праграме, не існуе ў прыродзе, няма тармазоў, пад (якім-н.) соўсам, паслужны спіс, класіка жанру*. Некаторыя выразы маюць кантэкстуальнае значэнне: [Футбалісты] *дзеінічаюць на месцы чарльскі* ‘ў межах свайго поля’ (П. Баранаў, Беларусь-5. 16.10.2016). З’яўляюцца ФА-прафесіяналізмы: *стаць кабачком* ‘хворым, нерухомым чалавекам’, *букет хвароб* (медыцына), *“раскачваць” рынак* (эканоміка), *адзнакі малююцца* (адукацыя), *літаратурны негр* ‘хто піша творы іншай асобой’ (культура). Папулярна ўжыванне ўстойлівых ідэалагічных выказаў эпохі СССР у пераносным значэнні: *усіх часоў і народдў* ‘нешта маштабнае, значнае’, *прасоўваць культуру ў масы*. *Факт разгледзеў у студэнце большую цягу да грошай* <...> *і даступна растлумачыў яму “палітыку партый”* (А. Бычкоўскі, В. Данэйка, Маладосць. № 1. 2014. С. 49).

Некаторыя выразы захоўваюць нейтральнае, літаратурнае значэнне: *сёння ў нашай хаце свята* (У. Някляеў), *пошукі будучыні* (К. Чорны). І. І. Савіцкая піша аб функцыянальна незамацаваных адзінках: *адзін на адзін, выводзіць у людзі* [3, с. 73]. У той жа час сучасныя тэрміны могуць стварацца на базе вобразнасці [4, с. 110]: *валютны кошык, краіны далёкай дугі*.

Тэндэнцый апошняга часу з’яўляецца ўжыванне фразеалагізмаў з межных моў у першасным выглядзе. Так, нароўні з калькай “шоў працягваецца” мы можам сустрэць першасны выраз з песні Ф. Мерк’юры “Show must go on”. *Суд пакуль не скончаны, шоу працягваецца, наступны этап – апытанне сведкаў*. (Народная Воля, 25.03.2010). *Show must go on. У Гродне прайшоў літаратурны фестываль* (hrodna.life, 18.06.2018). Та-

кім чынам, іншамоўныя ФА становяцца звычайнымі для беларускай аўдыторыі.

З’яўляюцца новыя ФА з фільмаў, песень, рэкламы: *танчыць джыгу* (-*дрыгу*) ‘энергічна танцаваць’, ‘радавацца’ < к/ф “Аліса ў краіне цудаў” (ЗША, 2010); рэклама: *два ў адным, тады мы ідзём да вас!*, песні: *чакалі зеленавокае таксі* < песня М. Баярскага, *пагода ў доме* < песня Л. Долінай. Папулярнымі застаюцца выразы з савецкіх фільмаў і мультфільмаў: *рэстаран, у якім гасцей даводзілі да кандыцый* (“Наша ніва”), *адкрыюць крэдыт без шуму і пылу* (“Новае Палессе”) < к/ф “Бриллиантовая рука”, *дзікія, але сімпатычныя* (*штучныя дыназаўры*) (“Звязда”) < м/ф “Карлсон, который живёт на крыше”. Ёсць фразеалагізмы, утвораныя шляхам адсылкі да зместу твора: *дзень сурка* ‘падзеі, якія бясконца паўтараюцца’ < к/ф “Дзень сурка” (ЗША, 1992), *вочы ката са “Шрэка”* ‘аб просьбе дараваць’ і нават са складанай этымалогіяй: *я нармальна, мама* (з верша В. Рыжкова) < ад назвы беларускай музычнай праграмы “Усё нармальна, мама” (1990–2000-я гг.) < ад песні Э. Пэрсілі “That’s All Right, Mama”.

Сярод беларускіх аўтарскіх адзінак вылучаюцца выразы з творчасці К. Крапівы: *свінтус-грандыёзус* ‘кепскі чалавек’, ‘(сумнеўная) навуковая знаходка’, *дыпламаваная бараны* ‘кепскія спецыялісты’, іраніч. ‘выпускнікі’; Я. Коласа: *паскудства брат, і не тымайся*, Я. Купалы: *каханькія-роднінкія*, М. Багдановіча: *Няма таго, што ранш было... Тралейбус едзе ў пачатку праспекта Перможцаў. 2005 год.* (Звязда, 14.10.2015). *Будзіць яго не адважвалася, ён добра памятала яго наказ: “Будзе, як тагды”* (uzdanews.by, 20.03.2013) – з народнага анекдота ў апрацоўцы Ф. Багушэвіча. Сучасны фразеалагізм *схавацца ў бульбу* папулярываўся праз назву альбома “Увайся ў бульбу” (2001) беларускага рок-гурта “Крама”. Зараз складана дакладна ўстанавіць паходжанне выразу *усеагульная мляваць і сбыякаваць да жыцця*, верагодна, ён пайшоў з сацыяльнай рэкламы 1990-х.

Літаратурныя і медыйныя выразы, сацыяльная рэклама натхнілі беларускіх дызайнераў (Mark Formelle, symbol.by, LSTR Adziennic). У апошнія гады з’явіліся адзенне з трапнымі цытатамі, лозунгамі: *не загаснуць зоркі ў небе* (Я. Купала), *слухай сваё, мая краіна, мае правілы* і інш.

Такім чынам, сучасная размоўная фразеалогія папаўняецца за кошт выказаў з бытавога маўлення, прафесійных і ідэалагічных выказаў у пераносным значэнні, цытат з фільмаў і песень, лёгка ўзнаўляльных фрагментаў з нацыянальнай літаратуры.

Літаратура

1. Волков, С. В. Детский фразеологический словарь в картинках / С. В. Волков. – М : АСТ: АСТРЕЛЬ, 2010. – 127 с.
2. Лелешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лелешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 2 : М – Я. – 607 с.

3. Савіцкая, І. І. Сучасная беларуская мова. Лексікалогія. Фразеалогія. Лексікаграфія / І. І. Савіцкая. – Мінск : БДУ, 2014. – 94 с.

4. Русак, В. У. Беларуская мова: прафесійная лексіка / В. У. Русак. – Мінск : БДТУ, 2017. – 196 с.

Мікалай Даніловіч

АДНОСТРАВАННЕ КАТЭГАРЫЯЛЬНАЙ ПОЛІСЕМІІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У СЛОЎНІКАХ

Фразеалагізм можа набываць розныя катэгарыяльныя значэнні і таму суадносіцца з рознымі часцінамі мовы. Як адзначае У. П. Жукаў, “усе фразеалагізмы з пункту гледжання суаднесенасці з часцінамі мовы можна ўмоўна падзяліць на дзве катэгорыі: у адну групу ўваходзяць звароты, катэгарыяльныя ўласцівасці якіх вызначаюцца параўнальна свабодна; у другую групу аб’ядноўваюцца фразеалагізмы, што сумяшчаюць катэгарыяльныя прыметы некалькіх часцін мовы і валодаюць нэрэдка на гэтай аснове размыгасцю катэгарыяльных межаў” [1, с. 204]. Рэгулярнае ўжыванне фразеалагізма ў іншай сінтаксічнай функцыі прызодзіць да ўтварэння катэгарыяльнай полісеміі: *кату на адзін зуб* ‘вельмі мала (ежы)’ – адвербіяльнае значэнне, ‘вельмі малы (кавалак, торцыя ежы)’ – ад’ектыўнае значэнне.

У мовазнаўстве фразеалагізмы з розным катэгарыяльным зместам не атрымалі адназначнай інтэрпрэтацыі ў парадыгматычнай сістэме. Вылучаюцца чатыры пункты гледжання, дзе такія фразеалагізмы расцэньваюцца як: 1) монасемантычныя з дыфузным катэгарыяльным значэннем; 2) полісемантычныя з рознай катэгарыяльнай прыналежнасцю; 3) самастойныя, асобныя фразеалагізмы-кафарыівы; 4) аманімічныя адзінкі [2, с. 129].

Часцей аргументы выказваюцца на карысць другога і чацвёртага пунктаў гледжання. Як функцыянальныя амонімы фразеалагізмы гэтага тыпу лічацца на той падставе, што іх “сінтаксічная спалучальнасць і функцыі ў сказе прынцыпова адрозніваюцца” [3, с. 98]. Аспрэчваючы гэты тэзіс, М. І. Сідарэнка заўважае, што такая навуковая інтэрпрэтацыя фразеалагізмаў “супярэчыць агульнапрынятаму выглумачэнню амонімаў як адзінак, не суадносных паводле значэння” [2, с. 129].

Найбольш распаўсюджаным і аргументаваным з’яўляецца сцверджанне, якое знайшло ўвасабленне і ў фразеаграфічнай практыцы, што катэгарыяльнае раслаенне фразеалагізма – гэта працэс полісемантызацыі. Калі ў сістэме лексічных часцін мовы катэгарыяльная трансфармацыя звычайна прыводзіць да ўтварэння новых слоў (напрыклад, *цяжкі – цяжка*), то ў сферы фразеалогіі дзякуючы нязменнасці фразеалагічных адзінак адбываецца ўтварэнне не новага фразеалагізма, а толькі яго семантычнага варыянта. Тоеснасць фразеалагізма засноўваецца на фармальнай агульнасці і семантычнай блізкасці дэнататыўна неаднародных значэнняў [4, с. 101].